

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۱، شماره ۳، پاییز ۱۳۸۷، صفحات ۷۷-۹۶

اثرات تبدیل روستا به شهر بر بخش کشاورزی مناطق روستایی: مطالعه موردی شهر اژیه در پایاب زاینده‌رود

محمود سیف‌الهی، سیامک شهابی، اصغر صالحی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۲/۱۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۸۷/۶/۱۸

چکیده

توسعه شهرهای کوچک، به‌مثابه رویکردی اساسی در توسعه مناطق روستایی و جلوگیری از افزایش مشکلات شهرهای بزرگ، مدتی است که در ایران نیز از موضوعات مهم در مباحث توسعه شهری و روستایی به‌شمار می‌رود. از این‌رو، با توجه به کارکردها و روابط شهر و کشاورزی، این سؤال مطرح است که «آیا تبدیل روستا به شهر گامی است در راستای تقویت بخش کشاورزی مناطق روستایی یا تضعیف آن؟». بدین منظور، در این تحقیق، شهر اژیه به‌عنوان جامعه آماری انتخاب و وضعیت بخش کشاورزی شهر و روستاهای حوزه نفوذ آن بررسی شده است. این شهر واقع در بخش جلگه شهرستان اصفهان در ۱۳۷۵ از تبدیل روستای اژیه شکل گرفته است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که هر چند، تبدیل نقاط روستایی به شهر، مشکلاتی برای بهره‌برداران از دام در این‌گونه شهرها به‌وجود می‌آورد، اما به‌علت محدودیت گسترش شهرها، بر میزان کاهش اراضی کشاورزی چندان مؤثر نخواهد بود؛ و با تثبیت جمعیت و جذب جمعیت روستاهای پیرامون، به جوان‌گرایی و بهبود وضعیت سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی نیز خواهد انجامید.

* به ترتیب، کارشناس ارشد امور پژوهشی مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان اصفهان، و دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه اصفهان.

کلیدواژه‌ها: روستا/ شهر/ بخش کشاورزی/ مناطق روستایی/ مطالعه موردی/ اژیبه (شهر)/ پایاب زاینده‌رود/ اصفهان (شهرستان).

* * *

مقدمه

مراکز علمی و دانشگاهی، متخصصان علوم مختلف، مردم عادی و حتی دستگاه‌های مختلف اجرایی و سیاست‌گذاری بر اساس نیاز خود تعریفی خاص از شهر ارائه می‌کنند؛ اما بر اساس تعاریف و ضوابط تقسیمات کشوری که در نظام برنامه‌ریزی و دستگاه‌های اجرایی کشور و نیز در این تحقیق مبنای عمل است، «شهر محلی است با حدود قانونی که در محدوده جغرافیایی بخش واقع شده و از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی‌های خاص بوده به‌طوری که اکثریت ساکنان دائمی آن در مشاغل کسب، تجارت، صنعت، کشاورزی، خدمات، و فعالیت‌های اداری اشتغال داشته و در زمینه خدمات شهری از خودکفایی نسبی برخوردار و کانون مبادلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، و سیاسی حوزه جذب و نفوذ پیرامون خود بوده و در مناطق کم‌تراکم جمعیتی حداقل دارای چهار هزار نفر، در مناطق با تراکم متوسط حداقل دارای شش هزار نفر، و در مناطق با تراکم بالا حداقل دارای ده هزار نفر جمعیت باشد» (وزارت دادگستری، ۱۳۶۲ و ۱۳۷۱). همچنین، می‌توان حوزه نفوذ شهر را به دو بخش مستقیم و غیرمستقیم تقسیم کرد. حوزه نفوذ مستقیم شامل گستره‌ای از پیرامون شهر است که ساکنان آن، برای دسترسی به انواع خدمات از جمله تجاری، اداری، آموزشی، و مبادلات اقتصادی، با شهر مورد نظر ارتباطی زنده، پایدار، مستمر و ضروری دارند؛ و حوزه نفوذ غیرمستقیم نیز شامل گستره‌ای از پیرامون شهر و خارج از حوزه نفوذ مستقیم است که ساکنان آن، برای دسترسی به بخشی از خدمات، به‌صورت مستمر یا موردی به شهر مورد نظر مراجعه می‌کنند (ایزدی خرامه، ۱۳۸۰).

تأسیس شهرداری به‌صورت سازمان رسمی و اداری در ایران به حدود صد سال پیش بازمی‌گردد، اما سرشماری عمومی از سکونتگاه‌های کشور و تفکیک آنها به نقاط

شهری و روستایی برای اولین بار در ۱۳۳۵ انجام شده است. بر اساس نتایج این سرشماری، تعداد نقاط شهری کشور ۱۹۹ مورد بوده که تا سال‌های ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ به ترتیب به ۲۷۲، ۲۷۳، ۴۹۶ و ۶۱۲ مورد افزایش یافته است. در ۱۳۸۴، تعداد نقاط شهری کشور ۱۰۱۳ مورد اعلام شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۴). بنابراین، در فاصله زمانی ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵، در افزایش تعداد شهرهای کشور، روندی تقریباً یکسان دیده می‌شود اما در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، رشدی چشمگیر داشته به گونه‌ای که شمار شهرهای کشور، از ۶۱۲ شهر در ۱۳۷۵ به ۱۰۱۳ شهر تا ۱۳۸۴، نزدیک به دو برابر شده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۴). از آنجا که از ۱۳۶۴ تا ۱۳۸۱، کمتر از ۲۰ نو شهر یا شهر جدید به بهره‌برداری رسیده است (مجتهدزاده، ۱۳۸۲)، می‌توان نتیجه گرفت که در دهه اخیر، با تغییر قوانین تقسیمات کشوری در خصوص معیار شناخت شهر، تعداد زیادی از نقاط روستایی کشور به صورت انفرادی یا گروهی به شهر تبدیل شده است. در استان اصفهان نیز از زمان تصویب قانون بلدیة در ۱۲۸۳ تا ۱۳۰۴، مرکز استان (شهر اصفهان) تنها سکونتگاه دارای شهرداری در این استان بوده است. از این سال به بعد، بر تعداد سکونتگاه‌های دارای شهرداری افزوده شده تا اینکه این رقم تا ۱۳۳۵ به ۱۸، تا ۱۳۴۵ به ۴۲، تا ۱۳۵۵ به ۴۶، تا ۱۳۶۵ به ۴۸، تا ۱۳۷۵ به ۶۷ و تا ۱۳۸۴ به ۹۲ شهر رسیده است (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، ۱۳۸۴)؛ یعنی، از ۱۳۷۰، در استان اصفهان همانند کل کشور، تبدیل یک یا چند روستا به صورت انفرادی یا گروهی به شهر در موارد زیادی مشاهده شده است.

بدین ترتیب، نظام سکونتگاهی شهری و روستایی کشور در استان‌هایی نظیر اصفهان دشتخوش تغییراتی عمده شده که در ابعاد اقتصادی-اجتماعی و کالبدی سکونتگاه‌ها با پیامدهایی خاص همراه بوده است؛ و از این رو، با توجه به کارکردها و روابط شهر و کشاورزی و نیز وجود بیش از هشتاد درصد اراضی کشاورزی در نقاط روستایی (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲)، ضرورت ارزیابی نقش و اثرات تبدیل روستا به شهر بر بخش کشاورزی در این مناطق بیش از پیش آشکار می‌شود. بر این اساس، هدف تحقیق

حاضر «بررسی اثرات تبدیل روستا به شهر بر منابع تولید کشاورزی و نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی مناطق روستایی» است. کشاورزی از بخش‌های سه‌گانه اقتصادی است و فعالیت‌هایی مانند زراعت، باغداری، تولید گلخانه‌ای، و نیز پرورش دام، ماکیان، زنبور عسل، و کرم ابریشم را دربرمی‌گیرد. در این مقاله، با توجه به نوع فعالیت کشاورزی در منطقه مورد مطالعه، زیربخش‌های زراعت و پرورش دام بررسی شده است.

فرضیات تحقیق

- با توجه به کارکردها و روابط شهر و کشاورزی، فرضیات تحقیق عبارت‌اند از:
- ۱- تبدیل نقاط روستایی به شهر کاهش منابع تولید کشاورزی در این مناطق را موجب می‌شود؛ و
 - ۲- تبدیل نقاط روستایی به شهر بهبود کیفیت (افزایش سواد و کاهش سن) نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی این مناطق را موجب می‌شود.

پیشینه تحقیق

از دهه ۱۹۷۰، راهبرد توسعه شهرهای کوچک برای ایجاد یک الگوی عادلانه‌تر اقتصادی و فضایی هدایت‌شده مورد توجه محققان و برنامه‌ریزان قرار گرفت (Lin, 1993: 327-338)، و در کنفرانس‌های بین‌المللی جمعیت و آینده مناطق شهری در شهر رم و دومین کنفرانس سازمان ملل در باره سکونتگاه‌های انسانی^(۱) یا هابیت دو^(۲) بر این راهبرد تأکید شد. بر اساس تحقیقات و تجارب کشورهای در حال توسعه، شهرهای کوچک با تأمین دسترسی به خدمات، تسهیلات و فرصت‌های اشتغال غیرکشاورزی و نیز تدارک و تأمین انگیزه‌ها و مشوق‌های لازم برای تجاری کردن کشاورزی به دگرگونی اقتصاد در نواحی روستایی کمک می‌کنند و در صورت افزایش و بهبود پیوند و حوزه نفوذ آنها، می‌توانند به صورت مراکزی برای بازاریابی، خدمات فرآوری محصولات کشاورزی، حمل و نقل، توزیع، ارتباطات، مبادله، اشاعه نوآوری و

فعل و انفعالات متقابل اجتماعی درآیند (Rondinelli, 1983: 379-395). توسعه شهرهای کوچک برای افزایش تولیدات کشاورزی، مبادله کالاها، و مشارکت اقتصادی بین شهر و حومه (Poppe, 1991: 335-355)، و نیز برای تجارت کشاورزی، خدمات پشتیبانی کشاورزی (نهادهای تولید، خدمات تعمیراتی، و اطلاعات مربوط به روش‌های تولید)، بازارهای مصرف محصولات و تولیدات کشاورزی فرآوری‌شده و صنایع کشاورزی جدید (Douglass, 1998: 1-33)، سودمند است.

همچنین، بر اساس نتایج تحقیقات انجام‌شده در ایران، تبدیل روستا به شهر در کاهش مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگ‌تر و تثبیت جمعیت در نواحی روستایی، افزایش فرصت‌های شغلی به‌ویژه در بخش خدمات اداری و تجاری، و نیز در بهبود کارکردهای خدماتی شهرهای ایجاد شده و حوزه نفوذ آنها مؤثرند. این شهرها با کارکردهای بالقوه و بالفعل توسعه‌ای می‌توانند در مقوله‌هایی همچون افزایش فرصت‌های شغلی، کاهش مهاجرت‌های نامطلوب، و تأمین خدمات مورد نیاز روستاییان نقش مؤثری ایفا کنند و برای توزیع متعادل جمعیت، امکانات و سرمایه، زمینه‌های لازم را فراهم آورند (رکن‌الدین افتخاری و ایزدی خرامه، ۱۳۸۰). تبدیل روستاهای بزرگ به شهر نیز در ایجاد اشتغال، دگرگونی موقعیت منطقه‌ای، و تغییرات کالبدی روستاها مؤثر است (وزارت کشور، ۱۳۷۸). افزایش فرصت‌های شغلی، کاهش مهاجرت روستاییان به شهرهای بزرگ‌تر، و بهبود کارکردهای خدماتی این شهرها از جمله آثار مثبت تبدیل روستاها به شهر، و رواج سوداگرای زمین و خارج شدن زمین‌های کشاورزی از چرخه تولید به طمع فروش زمین به قیمت بالاتر نیز از آثار منفی آن تلقی می‌شوند (طاهرخانی، ۱۳۷۸: ۱۸-۲۱).

بررسی روند افزایش جمعیت شهری طی چهل سال گذشته در استان اصفهان نشان می‌دهد که افزایش سهم جمعیت شهری از پیامدهای تبدیل روستاها به شهر بوده است، حاکی از آنکه تبدیل روستاها به شهر در دهه ۵۵-۱۳۴۵، ۱۰/۷ درصد و در دهه‌های ۶۵-۱۳۵۵ و ۷۵-۱۳۶۵ نیز به ترتیب ۹/۹ و ۱۰/۷ درصد افزایش جمعیت شهری را به

خود اختصاص داده است. همچنین، با افزودن جمعیت ۷۸ نقطه روستایی در ۱۳۷۵، که تا ۱۳۸۴ به صورت انفرادی یا گروهی به شهر تبدیل شده، بر جمعیت شهری استان اصفهان در ۱۳۷۵، ضریب شهرنشینی استان در این سال حدود ۷۸/۶ درصد خواهد شد؛ به عبارت دیگر، تبدیل نقاط روستایی به شهر طی سال‌های یاد شده ضریب شهرنشینی در استان را حداقل ۴/۲۳ درصد افزایش داده است. از میان این شهرها، بر اساس تعداد جمعیت در ۱۳۷۵، سه شهر در طبقات جمعیتی ۱۰ تا ۲۵ هزار نفر، یازده شهر در طبقات جمعیتی ۵ تا ۱۰ هزار نفر، و هجده شهر از جمله شهر اژییه در طبقات جمعیتی کمتر از ۵ هزار نفر قرار می‌گیرند (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، ۱۳۸۴).

بنابراین، از یک سو، اقتصاد بسیاری از شهرهای کوچک به تولید کشاورزی در منطقه نفوذ آنها بستگی دارد و در صورت از میان رفتن زمین‌های کشاورزی، اقتصاد آنها به سرعت آسیب می‌بیند و از سوی دیگر، شهرهای کوچک با تأمین امکانات شغلی، بازرگانی، آموزشی و بهداشتی نقش مراکز توزیع را پیدا می‌کنند و به بخشی از منطقه یا ناحیه مورد نظر تحرک اقتصادی-اجتماعی می‌بخشند و بدین ترتیب، زمینه لازم را برای توزیع متوازن جمعیت، امکانات و سرمایه فراهم می‌سازند. بدیهی است که در مورد میزان جمعیت شهرهای کوچک، در دنیا اتفاق نظر وجود ندارد؛ و هر کشوری با توجه به نظام سلسله‌مراتب سکونتگاهی و میزان جمعیت شهرهای خود به طبقه‌بندی آن می‌پردازد. کارشناسان سازمان ملل شهرهای زیر ۲۵ هزار نفر را روستا شهر و شهرهای ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر را شهر کوچک نامیده‌اند (حبیب، ۱۳۷۶: ۵۴). در طرح آمایش سرزمین ایران، شهرهای ۵ تا ۲۵ هزار نفر شهر کوچک تلقی شده اما در طرح کالبدی ملی، با پیروی از طبقه‌بندی سازمان ملل، شهرهای زیر ۵۰ هزار نفر شهر کوچک قلمداد شده‌اند (ایزیدی خرامه، ۱۳۸۰: ۱۳۸).

مواد و روش‌ها

جامعه آماری این تحقیق شهر اژیه و حوزه نفوذ آن است که در ۱۳۷۵، از تبدیل روستای اژیه شکل گرفته است. این محدوده با مساحت ۱۸۲ کیلومتر مربع در نزدیکی پایاب زاینده‌رود و در بخش‌های جلگه و بن‌رود شهرستان اصفهان واقع شده و علاوه بر کل دهستان رودشت، قسمتی از دهستان‌های امامزاده عبدالعزیز و رودشت شرقی را در بر گرفته است و شهر اژیه، هشت روستای دارای سکنه، و تعدادی آبادی خالی از سکنه را شامل می‌شود. روستاهای سیان، قلعه بالا سیان، و گیشی در حوزه نفوذ مستقیم و روستاهای فارفان، کفران، طهمورثات، و رنگینده در حوزه نفوذ غیرمستقیم اژیه قرار دارند (نقشه ۱).

خانوارهای ساکن در این سکونتگاه‌ها واحد آماری تحقیق را تشکیل می‌دهند که تعداد آنها در ۱۳۷۵ بیش از ۲۰۸۸ خانوار با جمعیت ۹۲۷۷ نفر و در ۱۳۸۴ حدود ۲۳۵۶ خانوار با جمعیت ۱۰۴۳۰ نفر بوده است (جدول ۱).

جدول ۱- تعداد جمعیت و خانوار شهر اژیه و حوزه نفوذ آن در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۴

سال ۱۳۸۴**		سال ۱۳۷۵*		محدوده
خانوار	جمعیت	خانوار	جمعیت	
۹۸۴	۴۱۵۲	۷۶۱	۳۲۱۲	شهر اژیه
۴۲۸	۱۷۸۵	۳۴۹	۱۶۷۶	حوزه نفوذ مستقیم
۱۰۰۱	۴۴۹۳	۹۷۸	۴۳۸۹	حوزه نفوذ غیرمستقیم
۲۳۵۶	۱۰۴۳۰	۲۰۸۸	۹۲۷۷	کل

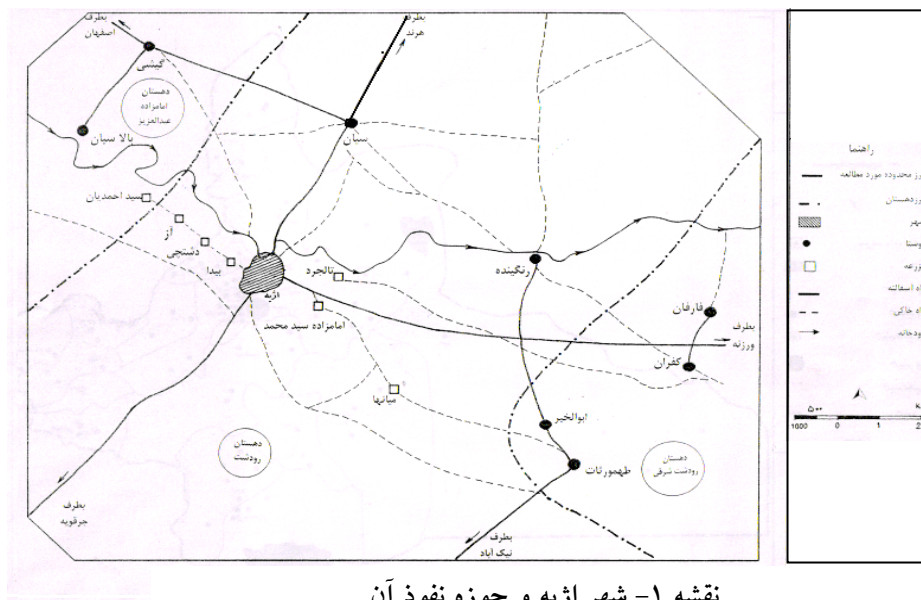
مأخذ: * وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۷۸؛ و

** مصاحبه شفاهی نگارنده با مسئول شورای اسلامی شهر اژیه و خانه بهداشت روستاهای

سیان، قلعه بالا سیان، گیشی، فارفان، کفران، طهمورثات، و رنگینده در سال ۱۳۸۶.

تحقیق حاضر به روش‌های پیمایشی و اسنادی انجام شده که در روش اسنادی، از نتایج سرشماری‌های عمومی کشاورزی مرکز آمار ایران و در روش پیمایش میدانی، از پرسشنامه بهره‌بردار و مشاهده استفاده شده است. حجم نمونه برای جمع‌آوری داده‌ها به روش میدانی با استفاده از روش کوکران ۱۹۵ خانوار تعیین شده و برای انتخاب نمونه‌ها، نمونه‌گیری احتمالی طبقه‌بندی شده به کار رفته است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۲). در نهایت، پس از تهیه پرسشنامه و آزمون روایی و اعتبار و رفع ابهامات آن، با مراجعه به سرپرستان خانوارهای ساکن در شهر اژیبه و روستاهای حوزه نفوذ مستقیم و غیرمستقیم شهر، پرسشنامه‌های مورد نظر تکمیل شده است.

متغیرهای اصلی تحقیق عبارت‌اند از: میزان زمین و تعداد دام خانوارهای شهر اژیبه و روستاهای حوزه نفوذ آن قبل و بعد از شهر شدن روستای اژیبه؛ و همچنین، میزان سن و سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی در شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن در ۱۳۸۴.

یافته‌های تحقیق

در ۱۳۴۵، جمعیت شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن بیش از ۴۰۲۰ نفر بوده که تا ۱۳۸۴، با ۵۹/۵ درصد افزایش به ۱۰۴۳۰ نفر رسیده است. نرخ رشد جمعیت شهر اژیبه و آبادی‌های مورد بررسی بر اساس تابع رشد پیوسته نشان می‌دهد که جمعیت محدوده مورد بررسی در دهه‌های ۵۵-۱۳۴۵، ۶۵-۱۳۵۵، و ۷۵-۱۳۶۵ به ترتیب، به‌طور متوسط، سالانه ۳/۲، ۳/۹، و ۱/۵ درصد و در سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، به‌طور متوسط، سالانه ۱/۲ درصد رشد داشته است. مقایسه نرخ رشد جمعیت شهر اژیبه با کل محدوده و روستاهای مورد بررسی طی سه دهه یاد شده نشان می‌دهد که این نرخ همواره برای روستای اژیبه کمتر از کل محدوده و سایر روستاهای مورد بررسی بوده است؛ حال آنکه با شهر شدن اژیبه در ۱۳۷۵، طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، نرخ رشد سالانه جمعیت آن (۲/۶ درصد) از روستاهای پیرامون (۰/۲ تا ۰/۶ درصد) بالاتر بوده است (جدول ۲).

جدول ۲- تعداد و نرخ رشد جمعیت شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن از ۱۳۴۵ تا ۱۳۸۴

شاخص / سال محدوده	جمعیت (نفر)					نرخ رشد (درصد)		
	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۴	۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵	۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵	۱۳۸۴ تا ۱۳۷۵
شهر اژیبه	۱۵۹۶	۱۹۵۸	۲۷۸۸	۳۲۱۲	۴۱۵۲	۲/۱	۳/۴	۴/۰
حوزه نفوذ مستقیم	۶۴۰	۸۹۲	۱۳۴۵	۱۶۷۶	۱۷۸۵	۳/۶	۴/۲	۳/۹
حوزه نفوذ غیرمستقیم	۱۷۸۴	۲۶۴۶	۳۸۸۶	۴۳۸۹	۴۴۹۳	۱/۴	۲/۲	۱/۵
کل	۴۰۲۰	۵۴۹۶	۸۰۱۹	۹۲۷۷	۱۰۴۳۰	۲/۶	۰/۶	۰/۲

مأخذ: وزارت جهاد کشاورزی، ۱۳۷۸؛ و مصاحبه شفاهی با مسئول شورای اسلامی شهر اژیبه و خانه بهداشت روستاهای سیان، قلعه بالا سیان، گیشی، فارفان، کفران، طهمورثات و رنگینده در سال ۱۳۸۶.

بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی کشاورزی در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲، تعداد بهره‌برداران کشاورزی در محدوده شهر اژیه قبل از شهر شدن (در ۱۳۷۲) بیش از ۴۱۶ نفر بوده که بعد از شهر شدن اژیه (در ۱۳۸۲)، به بیش از ۳۲۱ نفر رسیده است؛ حال آنکه طی همین مدت، به علت گسترش شبکه آبیاری و نیز جابه‌جایی دامداران دارای کوسفند و بز از شهر به روستاهای مجاور، تعداد بهره‌برداران کشاورزی در روستاهای حوزه نفوذ مستقیم و غیرمستقیم این شهر به ترتیب با ۳۳/۷ و ۶۰/۲ درصد افزایش، به ۳۶۵ و ۱۰۴۰ نفر رسیده است (جدول ۳).

جدول ۳- تعداد بهره‌برداران کشاورزی شهر اژیه و روستاهای حوزه نفوذ آن

بر اساس نتایج سرشماری کشاورزی در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲

تعداد بهره‌برداران کشاورزی			محدوده
تغییرات (درصد)	سال ۱۳۸۲	سال ۱۳۷۲	
-۲۲/۶	۳۲۱	۴۱۶	شهر اژیه
۳۳/۷	۳۶۵	۲۷۳	روستاهای حوزه نفوذ مستقیم
۶۰/۲	۱۰۴۰	۶۴۹	روستاهای حوزه نفوذ غیرمستقیم
۲۹/۰	۱۷۲۶	۱۳۳۸	کل

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲

بدیهی است که بخشی از این تغییرات به نحوه سرشماری عمومی کشاورزی در سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲ مربوط می‌شود؛ زیرا سرشماری بهره‌برداران در ۱۳۷۲، در محل سکونت و در ۱۳۸۲، در مکان بهره‌برداری از زمین صورت گرفته است؛ به عبارت دیگر، در ۱۳۸۲، بهره‌بردارانی که در یک مکان زمین داشتند و در مکان دیگری ساکن بودند، جزو بهره‌برداران مکانی محسوب شده‌اند که در آن، دارای زمین بوده‌اند (مرکز آمار، ۱۳۸۴: ۱۱). در این خصوص، نتایج سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ نشان می‌دهد که حدود هفده درصد از بهره‌برداران کشاورزی روستاهای حوزه نفوذ شهر اژیه افراد غیرساکن و به عبارتی، افراد ساکن در جای دیگری بوده‌اند؛ و البته بیشتر آنها در

شهر اژیة سکونت داشتند اما در نتایج این سرشماری جزو بهره‌برداران این شهر محسوب نشده‌اند، در حالی که در سرشماری کشاورزی ۱۳۷۲ جزو بهره‌برداران آبادی محل سکونت گزارش شده بودند.

همچنین، بر اساس نتایج این سرشماری‌ها، میزان اراضی بهره‌برداران کشاورزی در محدوده شهر اژیة و حوزه نفوذ آن در ۱۳۷۲ بیش از ۵۷۴۹ هکتار بوده که ۱۷۱۶ هکتار آن مربوط به بهره‌برداران شهر اژیة، ۱۲۵۸ هکتار مربوط به بهره‌برداران روستاهای پیرامون اژیة، و ۹۳۶ هکتار مربوط به بهره‌برداران سایر روستاهای محدوده مورد بررسی بوده است. میزان اراضی کشاورزی بهره‌برداران این محدوده در ۱۳۸۲ با ۱۹۵۰ هکتار افزایش نسبت به ۱۳۷۲ بالغ بر ۵۷۴۹ هکتار گزارش شده است. این رقم در ۱۳۸۲ برای بهره‌برداران شهر اژیة ۳۲۷ هکتار کمتر و برای بهره‌برداران روستاهای حوزه نفوذ مستقیم و غیرمستقیم شهر به ترتیب ۶۷۵ و ۱۶۰۲ هکتار بیشتر گزارش شده است (جدول ۴).

جدول ۴- تعداد بهره‌برداران کشاورزی شهر اژیة و روستاهای حوزه نفوذ آن بر اساس نتایج سرشماری کشاورزی سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲

محدوده	میزان زمین (هکتار)		تغییرات
	سال ۱۳۷۲	سال ۱۳۸۲	
شهر اژیة	۱۷۱۶	۱۳۸۹	-۱۹/۱
روستاهای حوزه نفوذ مستقیم	۱۲۵۸	۱۹۳۳	۵۳/۷
روستاهای حوزه نفوذ غیرمستقیم	۲۷۷۵	۴۳۷۷	۵۷/۷
کل	۵۷۴۹	۷۶۹۹	۳۳/۹

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲

نتایج پرسشنامه‌های تکمیل شده از بهره‌برداران محدوده مورد مطالعه نیز نشان می‌دهد که طی ده سال گذشته، پس از تبدیل روستای اژیة به شهر، میزان اراضی کشاورزی ۷/۳ درصد از بهره‌برداران کشاورزی در شهر اژیة و حوزه نفوذ آن به‌علت

تغییر کاربری اراضی کاهش یافته و ۱۷/۱ درصد نیز به علت گسترش شبکه آبیاری افزایش یافته و ۷۵/۶ درصد تغییری نداشته است. این تغییرات برای بهره‌برداران کشاورزی شهر اژیبه به دلایل یادشده ۹/۴ درصد کاهش و ۹۰/۶ درصد ثابت بوده است. بیشترین افزایش زمین بهره‌برداران در روستاهای حوزه نفوذ غیرمستقیم شهر به میزان ۲۷/۵ درصد و کمترین کاهش در همین روستاها به میزان ۵ درصد بوده است (جدول ۵).

جدول ۵- نوع و میزان تغییرات زمین کشاورزی بهره‌برداران طی ده سال گذشته (درصد)

محدوده	نوع تغییر	کاهش	بدون تغییر	افزایش
شهر اژیبه		۹/۴	۹۰/۶	۰
حوزه نفوذ مستقیم		۱۰/۴	۶۹/۲	۲۰/۴
حوزه نفوذ غیرمستقیم		۵	۶۷/۵	۲۷/۵
کل		۷/۳	۷۵/۶	۱۷/۱

مأخذ: پرسشنامه خانوار، خرداد ۱۳۸۵

بنابراین، مقایسه این ارقام با نتایج سرشماری عمومی کشاورزی نشان می‌دهد که تغییر در نحوه سرشماری کشاورزی از علل اصلی کاهش اراضی بهره‌برداران شهر اژیبه در ۱۳۸۲ بوده که به همراه توسعه شبکه آبیاری در اراضی روستاهای مورد بررسی و واگذاری اراضی آن به ساکنان این روستاها، از دلایل افزایش اراضی کشاورزی بهره‌برداران این روستاها در ۱۳۸۲ نیز بوده است.

تعداد گوسفند و بز، و گاو و گوساله بهره‌برداران شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن در سرشماری کشاورزی ۱۳۸۲ به ترتیب ۱۶۷۶۷ و ۱۱۲۸ رأس گزارش شده که تعداد گوسفند و بز در مقایسه با ۱۳۷۲ حدود ۳۴ درصد افزایش و تعداد گاو و گوساله حدود ۱۸ درصد کاهش را نشان می‌دهد. مقایسه این ارقام به تفکیک شهر و روستاهای مورد بررسی نشان می‌دهد که تعداد گاو و گوساله بهره‌برداران شهر اندکی افزایش یافته اما

تعداد گوسفند و بز آنها بیش از ۳۴ درصد کاهش یافته است. این ارقام برای بهره‌برداران روستاهای مورد بررسی در مورد تعداد گاو و گوساله با کاهش و در مورد تعداد گوسفند و بز با افزایش مواجه بوده است (جدول ۶).

جدول ۶- تعداد و تغییرات دام بهره‌برداران کشاورزی شهر اژیه و حوزه نفوذ آن بر اساس نتایج سرشماری کشاورزی سال‌های ۱۳۷۲ و ۱۳۸۲

درصد تغییرات نسبت به ۱۳۷۲			۱۳۸۲			محدوده
جمع	گاو و گوساله	گوسفند و بز	جمع	گاو و گوساله	گوسفند و بز	
-۳۳	۱/۲	-۳۴/۳	۴۱۸۷	۲۵۵	۳۹۳۲	شهر اژیه
۶۳	-۳۳/۳	۸۱/۴	۴۸۵۵	۳۲۵	۴۵۳۰	حوزه نفوذ مستقیم
۸۹	-۱۳/۸	۱۰۶	۸۸۴۸	۵۴۸	۸۳۰۰	حوزه نفوذ غیرمستقیم
۲۹	-۱۷/۸	۳۴/۰	۱۷۸۹۰	۱۱۲۸	۱۶۷۶۲	کل

مأخذ: مرکز آمار ایران، ۱۳۸۲

بر اساس نتایج پرسشنامه‌های خانوار، مشکلات نگهداری دام در محدوده شهر و انتقال گاو‌داری‌ها به خارج از بافت مسکونی شهر (مجتمع گاو‌داری‌ها) از جمله تغییرات تعداد دام در شهر بیان شده است. همچنین، توسعه اراضی کشاورزی و در نتیجه، افزایش منابع تغذیه گوسفند و بز و انتقال آنها از شهر به روستاها از دلایل افزایش این نوع دام در روستاها و نیز نامناسب بودن خوراک دام موجود برای گاو و گوساله و ناامنی در بعضی روستاها از دلایل کاهش این نوع دام در روستاها ذکر شده است.

همچنین، بررسی‌های انجام‌شده در خصوص میزان افزایش علاقه بهره‌برداران به ماندن در محل زندگی خود با شهر شدن روستای اژیه نشان می‌دهد که تبدیل روستای اژیه به شهر برای ۳۳/۴ درصد از پاسخ‌گویان به میزان زیاد تا خیلی زیاد، برای ۲۰/۸

درصد به میزان متوسط، و برای ۴۶/۸ درصد به میزان کم تا خیلی کم به تشویق و افزایش انگیزه ماندن در محل سکونت انجامیده است. این ارقام برای شاغلان کشاورزی ساکن شهر اژیبه به ترتیب ۳۱/۸، ۳۶/۴، و ۳۱/۹ درصد، برای شاغلان کشاورزی ساکن روستاهای حوزه نفوذ مستقیم شهر به ترتیب ۲۶/۷، ۲۶/۷، و ۴۶/۷ درصد، و برای شاغلان کشاورزی سایر روستاها (حوزه نفوذ غیرمستقیم شهر) به ترتیب ۸/۶، ۱۷/۴، و ۶۳/۹ درصد بوده است (جدول ۷).

جدول ۷- توزیع درصدی افزایش علاقه بهره‌برداران به ماندن در محل سکونت با شهر شدن روستای اژیبه

میانگین	میزان افزایش علاقه به ماندن در محل			محدوده
	زیاد تا خیلی زیاد	متوسط	خیلی کم تا کم	
۲/۹	۳۱/۸	۳۶/۴	۳۱/۹	شهر اژیبه
۲/۴	۲۶/۷	۲۶/۷	۴۶/۷	حوزه نفوذ مستقیم
۱/۸	۸/۶	۱۷/۴	۶۳/۹	حوزه نفوذ غیرمستقیم
۲/۳	۳۳/۴	۲۰/۸	۴۶/۸	کل

آزمون خی دو: مقدار محاسبه شده = ۱۹/۲۵، سطح معنی داری = ۰/۰۰۱

مأخذ: پرسشنامه خانوار، خرداد ۱۳۸۵

با توجه به تفاوت معنی دار این ارقام بر اساس نتیجه «آزمون خی دو»، می توان گفت که میزان افزایش علاقه به ماندن در محل برای پاسخ‌گویان شهر اژیبه بیش از روستاها و به ویژه روستاهای حوزه نفوذ غیرمستقیم شهر شده است که بی شک بر نیروی انسانی شاغل بی تاثیر نخواهد بود. بنابراین، در ادامه، وضعیت سن و سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و روستاهای حوزه نفوذ آن بررسی خواهد شد.

البته از آنجا که در دوره‌های سرشماری، آمار و اطلاعاتی از وضعیت سن و سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی در سطح آبادی وجود نداشته، در این زمینه، به نتایج پرسشنامه‌های خانوار که از بهره‌برداران کشاورزی شهر و روستاهای حوزه نفوذ

آن تکمیل شده است، پرداخته می‌شود. نتایج پرسشنامه‌های خانوار در خصوص متوسط سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن حاکی است که در حال حاضر، متوسط سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی در شهر اژیبه ۴۵/۸ سال با انحراف معیار ۱۵/۲ و در حوزه نفوذ مستقیم شهر (که تعداد قابل توجهی از آنها در شهر سکونت دارند) ۳۹/۶ سال با انحراف معیار ۱۳/۶ است. این رقم برای نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی در حوزه نفوذ غیرمستقیم شهر ۵۰ سال با انحراف معیار ۱۷/۷ است که از متوسط سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی و ساکن در شهر اژیبه بیشتر است. آزمون تحلیل واریانس تفاوت معنی‌دار بین سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر و حوزه نفوذ مستقیم و غیرمستقیم آن را نشان می‌دهد (جدول ۸). متوسط سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی کشور در نتایج سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ نیز ۴۶ سال گزارش شده است.

جدول ۸- میانگین سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن

تحلیل واریانس		انحراف معیار	سن (سال)	محدوده
سطح معنی‌داری	F محاسبه شده			
۰/۰۲۴	۳/۸۶	۱۵/۲۳	۴۵/۸	شهر اژیبه
		۱۳/۶۵	۳۹/۶	حوزه نفوذ مستقیم
		۱۷/۶۸	۵۰/۰	حوزه نفوذ غیرمستقیم
		۱۶/۲۳	۴۵/۸	کل

مأخذ: پرسشنامه خانوار، خرداد ۱۳۸۵

همچنین، نتایج پرسشنامه‌های خانوار در خصوص متوسط میزان سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن نشان می‌دهد که در حال حاضر، میزان سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی در شهر اژیبه ۵/۸ کلاس با انحراف

معیار ۳/۹، در روستاهای پیرامون شهر (حوزه نفوذ مستقیم) ۶/۱ کلاس با انحراف معیار ۴/۲، و در سایر روستاها (حوزه نفوذ غیرمستقیم) ۴/۷ کلاس با انحراف معیار ۴/۲ است. آزمون تحلیل واریانس اختلاف این ارقام را معنی‌دار نشان می‌دهد؛ یعنی، میزان سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و روستاهای مجاور شهر بیش از سایر روستاهاست (جدول ۹).

جدول ۹- میزان سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیبه و حوزه نفوذ آن

محدوده	میانگین سواد (کلاس)	انحراف معیار	تحلیل واریانس	
			F محاسبه شده	سطح معنی داری
شهر اژیبه	۴/۸	۳/۹	۳/۵	۰/۰۳۴
حوزه نفوذ مستقیم	۶/۱	۴/۲۴		
حوزه نفوذ غیرمستقیم	۴/۷	۴/۲		
کل	۵/۴	۴/۱۹		

مأخذ: پرسشنامه خانوار، خرداد ۱۳۸۵

در نتایج سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲، حدود ۴۵ درصد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی کشور بی‌سواد گزارش شده است. این رقم برای استان اصفهان ۳۸/۱، شهر اژیبه ۲۶/۵، و روستاهای مورد بررسی ۲۷/۵ درصد بوده است.

نتیجه گیری

در فاصله زمانی ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵، در افزایش تعداد شهرهای کشور روندی تقریباً یکسان دیده می‌شود اما در دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، این روند با رشدی بسیار چشمگیر همراه بوده به گونه‌ای که تعداد شهرهای کشور از ۶۱۲ شهر در ۱۳۷۵ به ۱۰۱۳ شهر در ۱۳۸۴ رسیده و نزدیک به دو برابر شده است. در استان اصفهان نیز از زمان تصویب قانون بلدیة در ۱۲۸۳ تا ۱۳۰۴، تنها سکونتگاه دارای شهرداری شهر اصفهان بوده است؛ از این سال به بعد، بر تعداد آنها افزوده شده و تا ۱۳۷۵، به ۶۷ شهر و تا ۱۳۸۴، به ۹۲ شهر

رسیده است. از آنجا که از ایجاد نوشهرها یا شهرهای جدید در ۱۳۶۴ تا ۱۳۸۱ کمتر از ۲۰ شهر جدید به بهره‌برداری رسیده، می‌توان گفت که در دهه اخیر با تغییر قوانین تقسیمات کشوری در مورد معیار شناخت شهر، تعداد زیادی از نقاط روستایی در کشور و در استان اصفهان به صورت انفرادی یا گروهی به شهر تبدیل شده است.

بررسی روند تبدیل روستاها به شهر و جمعیت شهری در استان اصفهان نشان می‌دهد که افزایش ۴۱/۵ درصدی تعداد شهرها از ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴ افزایش ۴/۲ درصدی جمعیت شهری استان را در پی داشته است؛ و به لحاظ طبقات جمعیتی، نزدیک به ده درصد این شهرها ده تا ۲۵ هزار نفری و ۳۴ درصد آنها پنج تا ده هزار نفری است، و ۵۶ درصد آنها و از آن جمله شهر اژیه نیز در طبقات جمعیتی شهرهای کمتر از پنج هزار نفر قرار دارند. بررسی روند نرخ رشد جمعیت شهر اژیه و روستاهای حوزه نفوذ آن نشان می‌دهد که در دهه‌های ۱۳۴۵-۵۵، ۱۳۵۵-۶۵، و ۱۳۶۵-۷۵، این محدوده به طور متوسط سالانه ۳/۲، ۳/۹، و ۱/۵ درصد و از ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، به طور متوسط سالانه ۱/۲ درصد رشد داشته است. مقایسه نرخ رشد جمعیت شهر اژیه با روستاهای حوزه نفوذ آن از ۱۳۴۵ تا ۱۳۷۵ نشان می‌دهد با آنکه این نرخ همواره برای اژیه کمتر از روستاهای حوزه نفوذ آن بوده اما با شهر شدن اژیه در ۱۳۷۵، این روند تغییر کرده و طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۴، نرخ رشد جمعیت اژیه (۲/۶ درصد) نسبت به روستاهای پیرامون (۰/۲ تا ۰/۶ درصد) بیشتر شده است؛ به عبارت دیگر، تبدیل روستای اژیه به شهر در تثبیت جمعیت آن و جذب جمعیت روستاهای پیرامون مؤثر بوده است.

همچنین، گرچه با تبدیل روستای اژیه به شهر انجام برخی از فعالیت‌های کشاورزی از جمله دامداری در شهر طی ده سال گذشته محدود شده و تعداد دام‌های بهره‌برداران به ویژه گوسفند و بز در شهر کاهش یافته است، اما در تغییر کاربری اراضی و کاهش اراضی کشاورزی چندان مؤثر نبوده و تنها با افزایش انگیزه ماندن در محل و جذب جمعیت جوان به بخش کشاورزی، از میانگین سن نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی شهر اژیه و روستاهای مجاور آن تا حدودی کاسته است. جذب جمعیت

باسواد به بخش کشاورزی و افزایش میانگین سواد نیروی انسانی شاغل در بخش کشاورزی را نیز می‌توان از دیگر پیامدهای تبدیل روستای اژیبه به شهر برشمرد.

بنابراین، بر اساس این بررسی، مهم‌ترین مزایای تبدیل روستا به شهر عبارت‌اند از:

- افزایش علاقه ساکنان به ماندن در محل سکونت فعلی و در نتیجه، تثبیت جمعیت این‌گونه روستاها؛
- کاهش مهاجرت از این‌گونه روستاها؛
- جذب جمعیت روستاهای مجاور و کاهش مهاجرت برون‌منطقه‌ای؛
- بهبود شرایط جذب نیروی جوان در بخش کشاورزی این مناطق؛
- بهبود شرایط جذب فارغ‌التحصیلان در بخش کشاورزی این مناطق؛ و
- ایجاد شرایط تبدیل فعالیت‌های سنتی به نوین در بخش کشاورزی این مناطق. همچنین، معایب تبدیل روستا به شهر عبارت‌اند از:
- افزایش سهم جمعیت شهری کشور و افزایش هزینه‌های دولت؛
- ایجاد محدودیت برای برخی فعالیت‌های کشاورزی مانند پرورش دام و طیور در این روستاها؛ و

- تغییر کاربری اراضی کشاورزی به مسکونی و سایر مراکز ارتباطی و خدماتی.

در پایان، یادآوری می‌شود که گرچه برای نتیجه‌گیری قطعی از اثرات تبدیل روستا به شهر بر بخش کشاورزی نیاز به گذشت زمان بیشتر و بررسی شهرهای بیشتری با موقعیت‌های مکانی متفاوت است، اما بر اساس نتایج این بررسی، به نظر می‌رسد که تبدیل نقاط روستایی به شهر نه تنها بر منابع تولید کشاورزی تأثیر منفی نمی‌گذارد بلکه با تثبیت جمعیت این نقاط و جذب جمعیت سایر روستاها، به جوان‌گرایی و افزایش نیروهای باسواد در بخش کشاورزی این مناطق نیز خواهد انجامید. از این‌رو، بر اساس نتایج این بررسی و تحقیقات پیشین، اثرات مثبت تبدیل روستاها به شهر و ایجاد شهرهای کوچک بر بخش کشاورزی بیش از اثرات منفی آن است و از این رهگذر، با ایجاد بستر مناسب برای توسعه شهرهای کوچک و به‌ویژه تشویق بخش خصوصی به

سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های اقتصادی آنها، می‌توان در راستای تقویت بخش کشاورزی مناطق روستایی گام برداشت.

یادداشت‌ها

1. United Nations Centre for Human Settlement (UNCHS)
2. Habitat 2

منابع

- ایزدی خرامه، حسن (۱۳۸۰)، *تبدیل روستا به شهر و نقش آن در توسعه روستایی (مورد مطالعه: استان فارس)*. پایان‌نامه دکتری جغرافیای انسانی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۲)، *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. تهران: سمت.
- حبیب، فرخ (۱۳۷۶)، «سلسله‌مراتب شهری». *مسکن و انقلاب*. بهار. شماره ۱، صص ۵۱-۵۴.
- رکن‌الدین افتخاری، عبدالرضا و ایزدی خرامه، حسن (۱۳۸۰)، «نقش تبدیل روستا به شهر بر مهاجرت روستایی». *دومین همایش دوسالانه اقتصاد ایران*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان (۱۳۸۴)، *سالنامه آماری استان اصفهان، سال ۱۳۸۳*. اصفهان: پویندگان توسعه.
- سازمان خدمات طراحی شهرداری‌های استان اصفهان (۱۳۷۵)، *طرح هادی شهر اژیه*. اصفهان: سازمان خدمات طراحی شهرداری‌های استان اصفهان.
- طاهرخانی، حبیب‌الله (۱۳۷۸)، «تبدیل روستاهای بزرگ به شهر، نگاهی به یک سیاست». *شهرداری‌ها*. شماره ۵، صص ۱۸-۲۱.
- مجتهدزاده، غلامحسین (۱۳۸۲)، *برنامه‌ریزی شهری در ایران*. تهران: دانشگاه پیام نور.
- مرکز آمار ایران (۱۳۷۲)، *بانک رایانه‌ای نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۷۲ استان اصفهان*. تهران: مرکز آمار ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۲)، *بانک رایانه‌ای نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ استان اصفهان*. تهران: مرکز آمار ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۴)، *سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۳*. تهران: مرکز آمار ایران.
- وزارت دادگستری (۱۳۶۲)، *مجموعه قوانین سال ۱۳۶۲*. تهران: وزارت دادگستری.

- وزارت دادگستری (۱۳۷۱)، *مجموعه قوانین سال ۱۳۷۱*. تهران: وزارت دادگستری.
- وزارت کشور (۱۳۷۸)، *ارزیابی سیاست ایجاد شهرداری در روستاهای بزرگ*. تهران: مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهری وزارت کشور.
- وزارت جهادکشاورزی (۱۳۷۸)، *بانک اطلاعات فرهنگ آبادی‌های ایران*. (نرم‌افزار رایانه‌ای) تهران: وزارت جهادکشاورزی، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی.
- Douglass, Mike (1998), "A regional network strategy for regional reciprocal rural-urban linkages". *Third World Planning Review* [TWPR]. Vol. 20, No. 1, pp. 1-33.
- Lin, George C. S. (1993), "Small towns in socialist China: a functional analysis". *Geoforum*. Vol. 24, No. 3, pp. 327-338.
- Poppe, Manfred (1991), "Structure planning for medium-sized towns in Egypt, a problem-oriented approach". *Third World Planning Review* [TWPR]. Vol. 13, No. 4, pp. 335-355.
- Rondinelli, Dennies A. (1983), "Towns and small cities in developing countries". *The Geographical Review*. Vol. 73, No. 4, pp. 379-395.
- United Nations Centre for Human Settlement [UNCHS] (1996), "Development of rural settlements and growth areas". *Habitat Agenda and Istanbul Declaration. Second United Nations Conference on Human Settlements*. Istanbul-Turkey, 3-14 June 1996. New York: United Nations Department of Public Information.